

פני מזמור פ"ט בתהילים*

פתח דבר

מזמור פ"ט הוא סיומו של ספר שלישי מתוך חמשת ספרי תהילים והוא לפי מספר פסוקיו הפרק השלישי בגודלו (אחרי המזמורים קי"ט וע"ח).

פרק זה מגוון ביותר: יש בו הימנון וחזון, יש בו תפילה והודיה ויש בו קינה ואמונה. יתירה מזו, פרקנו הוא אולי אחד הפרקים הבודדים בתנ"ך, אשר בגלל דברי התלונה הקשים שבו, מדגיש רבי אברהם אבן-עזרא מיד בתחילת ביאורו למזמור:

"זהו כספר חכם גדול וחסיד, זה המזמור היה עליו קשה, ולא היה קורא אותו ולא היה יכול לשמוע, בעבור כי זה המשורר דבר כנגד השם הנכבד קשות".

להלן נתייחס לפרשנותו של מזמור פ"ט על פי גישתם של פרשנינו ופרישת הדיון תתרחב לתיאורו הפיוטי במאמר חז"ל: "יפה שיחתן של עבדי אבות" (בראשית רבא, פרשה ס', סעיף ח'). וכבר הדגיש הרב פרופ' עזרא ציון מלמד, אם שיחתם של עבדי אבות כך, שיחתם של האבות עצמם - על אחת כמה וכמה. ושיחתם של אבות

* מאמר זה נכתב בעקבות סידרת שיעורים ששמעתי מפיו של מר יצחק שמעוני, שייסד את החוג לעיון במזמורי תהילים ובמפרשיו. רעיונות רבים לובנו ונתבררו במהלך השיעורים עמו, וכאן נתונה לו תודתי.

1. וראה במהדורת בראשית רבא, עם מראה מקומות וחילופי נוסחאות, מהדורת תיאודור אלבק, עמ' 650: "יפה שיחת עבדי בתי אבות מתורתן של דנים" (בקשר לדברי עבד אברהם - אליעזר, שאינם לכאורה אלא חזרת דברים).

יפה היא לא רק בתוכנה אלא גם במבניה ובצורתיה.

"לא רק הברכות והתפילות שירה הן אלא גם דיבוריהם ושיחותיהם ושל בניהם ועבדיהם שירה הם"². ואם שיחתם של אבות (ועבדיהם) שירה היא - על אחת כמה וכמה דברי נעים זמירות ישראל, שכל דבריו פיוט צרוף ומזוקק בבחינת שירת השירים.

יודעים אנו שקדמונינו דיברו שירה גם בשיחתם, גם בשמחתם וכך דיברו שירה בכאבם, בריבם ובשעות אסון עת "שטוהו כל עוברי דרך" וגם בעת ש"היה חרפה לשכניו" (פ"ט מ"ב).

יש עיתים ששירתם היתה קינה ותלונה שהביעה את גודל מצוקתו של המתפלל והגיעה לתלונה נוקבת - דבר שאינו שכיח במזמור תהילים. כך ניראה שיש להבין את הדברים ברוח קדמונינו: "יודעים הנביאים שאלוהיהם אמיתי ואין מחניפים לו" (ר' עמוס חכם לסיכום מזמור פ"ט, ע"מ קנ"ז בסדרת דעת מקרא) ועל כך עוד נרחיב בגופם של דברים בפירושינו לפסוקים, המהווים את חטיבת התלונה שבמזמור.

מעיונינו יתברר - שהראשונים דיברו שירה בכל מישורי חייהם, רוצה לומר, דבריהם שירה ותבניות, דיבורם שירה במסגרות של משקל וריתמוס ותקבולות ובמסגרות של בחירת המילים והצירופים ועוד ועוד. יתירה מזו, כבר הדגיש הנצי"ב³, הרב נפתלי צבי ברלין מוולאזין, שכל התורה כולה נקראת שירה. כדי לרדת לעומק הבנת השירה וכונותיה "צריך לעשות הערות מן הצד, דזה החרוז כיוון לזה הסיפור וזה החרוז כיוון לזה" וכל הזוכה להיכנס להיכל השירה וצפונותיה, אומר עליו הנצי"ב: "מתוק לו אור לשון של השיר ודקדוקה

2. עזרא ציון מלמד, שלושה עיונים בלשון המקרא, ספריית המורה הדתי, משרד החינוך והתרבות, תמוז, התשמ"א 1981, וראה שם עמ' 37.

3. בהקדמתו לפירוש התורה "קדמת העמק", סעיף ג', דיבור המתחיל: "והנה בנדרים דלי"ח העלו בפירוש המקרא, כתבו לכם את השירה, דברים לאי יא', שהוא כל התורה".

הרבה יותר".

אכן שיחתם של אבות יפה היא ולהלן ננסה לטעום מעט ממתיקות אור הלשון של השיר ואולי נזכה להבין טוב יותר תוכן דברי האבות ובניהם ובני בניהם.

פרק א' - מבוא למזמור ולתוכנו

מזמורנו מורכב מכמה סוגות ואפשר לאמר - שהפרק כולו מורכב משלושה חלקים⁴. פתיחתו של הפרק היא בסוגת ההימנון - תיאור גבורתו של ה' בטבע והיותו משגיח בעולמו אשר ברא. בחלק השני, פסוקים כ' - ל"ח - תיאור חזון הבטחת המלכות לבית דוד ואילו בחלק השלישי, פסוקים ל"ט - הסוף - מתחלף טיבו של הז'אנר (=סוגה), המתאים לאופיה של הקינה והתלונה, שכביכול הקב"ה הפר את בריתו לדוד, שהבטיח לו את נצחיות שושלת המלכות.

מסתבר אפוא, שאפשר לראות את הפרק על כל חלקיו כיצירה אחת, שבה אנו יכולים להבין יפה, כי בראשיתו של הפרק הוזכרו בקצרה הנושאים השונים ברמז בלבד - ואח"כ יפורטו ויתפתחו במהלך הפרק. המזמור מגובש ובלשונו של מאיר וייס⁵ "טקסט אמין נקי מפגמים".

על אופיים של המעברים, מציין פייבל מלצר, שלא קשה לתפוס את שינויי הסגנון, משום שהדברים נקבעים עפ"י הסיטואציה, כגון המחשבה על כוחו וגבורתו של ה'. "חסדי ה' עולם אשירה" מנוסחת בטונים מרוממים והנה הנעימה מדורגת⁶, כאשר המשורר עובר לדבר על המלך 'הבחור מעם', הטון מתון יותר וכאשר הוא עובר לדבר על מצבו הקשה של העם, הרי נימת הדברים מנוסחת בטונים נמוכים עוד יותר, אלגיים (=קינתיים) בעיקרם.

4. שמואל סגל, תהילים פ"ט, בית מקרא ב' עמ' 150.

5. מאיר וייס, המקרא כדמותו, עמ' 70.

6. פייבל מלצר, פני ספר תהילים, עמ' רכ"ח.

מזמור פ"ט מהווה מיקשה קומפוזיציונית אחת

ניתן לראות, שהמזמור מתגבש מן ההמנון לגדולתו של ה' ומן המשאלה "חסדי ה' לעולם אשירה" (פס' ב'). לפנינו הטרום לתלונה שתבוא בהמשך. מהצהרת הדבקות באלוקים עובר המשורר הפייטן לדברי הבטחה של ה', ששורשיה כבר בדברי נתן בשמואל א', פרק ד, פסוקים יב'-טז, שם ה' מבטיח, בחזונו של נתן, שלעולם לא תיפסק שלשלת הדורות של מלכי בית דוד.

הנה, תוך הסתמכות על הבטחת ה', עובר המשורר הפייטן לדבר הטחה קשים כלפי הקב"ה כמו:

"ואתה זנחת ותמאס
התעברת עם משיחך...
היה חרפה לשכניו,
הרימות ימין צדיו
השמחת כל אייביו" (פסוקים לח', מב', מג').

יודגש, כי דברי התלונה הקשים מופיעים לקראת סיומו של המזמור, לאחר שהמשורר שר על חסדי ה', לאחר שהוא תיאר את תהילותיו, ולשלטונו בבריאה כולה: "אתה מושל בגאות הים..."

"לך שמים אף לך ארץ
תבל ומלואה אתה יסדתם" (י', יב').

יפים עד מאוד דבריו של עמוס חכם, לאחר פירושו למזמור הוא מדגיש: "סיפור השבחים מעיד על דבקות המשורר בה', שתלונתו אינה נובעת מפקפוק בכוחו של ה', אלא דווקא מהביטחון הגדול של המשורר בכוחו ובצדקותו של ה'".⁷ התמוטטות מלכות בית דוד בעיני משוררנו היא כהתמוטטות העולם כולו "לך שמים אף לך ארץ". המשורר עד לתקופת משבר קשה, שבמרכזה מלך שהובס ונתבזה ע"כוחות זרים: "שסוהו כל עוברי דרך היה חרפה לשכניו... ולא הקימותו

7. ספר תהילים בסידרת דעת מקרא, עמוד קנ"ז.

במלחמה... וכסאו לארץ מיגרתה... העטית עליו בושה" (מב', מד', מה').

לפנינו דברים המציגים תמונה קשה, אויבים שפרצו נחלתו של המלך, שסוהו, שדרו ובזו את רכושו ואוצרותיו והביסו את המלך במלחמה הקשה - והאלוקים לא סייע בהקמתו, אלא כסאו מוגר לארץ - חוסל כס שלטונו של המלך.

פרק ב' - לזמנו של הפרק

מי המלך? מהי התקופה? באופן כללי, מסתבר מפרושים רבים, שאין לדעת מי המלך ואין לדעת בברור באיזו תקופה מדובר, אף לא את שם הגוי או הגויים שעלו על המלך.

יש פרושים שונים והשערות שונות. ייתכן שמדובר בתקופה שלאחר בית ראשון, אעפ"י שחורבן המקדש אינו מוזכר במזמורנו וייתכן שמדובר בתקופה שלאחר גלות המלך יהויכין (אעפ"י שצדקיהו מלך במקומו, מכל מקום לא נחשב כמלך עפ"י רצון ה', אלא צדקיהו הומלך ע"י נבוכדנצר הרשע). ועוד כהנה וכהנה השערות⁸ כלליות עפ"י תקופות קשות שהיו לישראל. מכאן בכל מקרה אין לדעת מי המלך. יש המנסים לקבוע את זמנו של הפרק עפ"י פרשנות פנים מקראית⁹, כלומר מנסים לבדוק יחסו של מזמורנו למזמורים אחרים שזמנן ברור יותר וזאת עפ"י השוואות של פרקים זה לזה, כשהאחד - הברור יותר, זורה אור על משנהו המעומעם יותר. כך נוקט פרופ' גרשון ברין, בפירושו למזמורנו בסדרת עולם התנ"ך¹⁰. לדעתו, יש נקודות מגע בין מזמורנו לבין מזמור פ'. למשל: במזמור פ' יג': "למה פרצת גדריה" ולעומת זאת במזמורנו פס' מא' "פרצת כל גדרותיו". על כך משער פרופ' ברין, כיוון שמזמור פ' באופיו הכללי מתאים לחורבן שפקד את ממלכת הצפון בידי מלך אשור - בשנת 720 לפנה"ס

8. תהילים, דעת מקרא, עמ' קניז הערה מסי 65.

9. לאופיה של הפרשנות הפנים מקראית ראה ספרו של יאיר זקוביץ - מבוא לפרשנות פנים, מקראות עמי' 9 - 11.

10. תהילים כרך ב', עמ' 77.

(תקופת מלכותו של הושע בן אלה או אחד המלכים שקדמו לו) מכאן שמזמורנו מבטא כנראה בדרך אנאלוגית את אחד השלבים האחרונים של ממלכת יהודה.

אבל, זועקת השאלה: כלום על ביטוי אחד או שניים נוכל לקבוע בברור לאיזו תקופה מכון המזמור? זאת ועוד, נאמר שפרק פ' המתאר הרס ממלכת הצפון קדם לחורבן של יהודה, האם מכך נוכל להסיק מתי נהרסה ממלכה יהודה, שנה לאחר מכן? שנתיים לאחר מכן? עשר. עשרים? ואולי מדובר במשבר חריף שהיה ביהודה עוד לפני נפילת הממלכה הצפונית?

יש לדעת, כי שירה טובה בד"כ אינה נוגעת בנקודות מזעריות של זמן ומקום, שירה טובה נוגעת יותר למוטיבים כלליים כלומר, היא נוגעת בעקרונות, מבלי קשר למקום ספציפי וזמן מוגדר וזו הסיבה העיקרית לכך שהמשורר בחר לנסח את דבריו בלשון כללית - כדי להתאימם לכל הדורות.

שיטה זו נוסחה כבר בהשקפת חז"ל על מזמורי תהילים, כך אנו קוראים במדרש שוחר טוב, הוא מדרש תהילים: "ר' יודן אומר בשם ר' יהודה" כל שאמר דוד בספרו, כנגדו וכנגד כל ישראל וכנגד כל העיתים"¹¹. כלומר, לפי חז"ל, כל מזמור שנכתב הוצרך לשעתו - והוצרך לדורות.

אם כן, מגמתו של מזמורנו, הצהרת אמונים למלכו של עולם. שישקם חזונו לנצחיות מלכותו של בית דוד ותחינה לשיקום המלך ולשיקום העם, הם תכליתו העיקרית של מזמורנו.

ראינו את המרקם הלירי הבנוי באופן הגיוני ביותר במישור התוכן, וכך הוא מבנהו של המזמור.

11. שוחר טוב על מזמור י"ח, סעיף א', במהדורת באבער, עמ' 137.

פרק ג' - מבנה הפרק

- פתיחה - אכספוזיציה בהצהרת אמונים (א'ה').
חלק I - הימנון לקב"ה בפי ברואי מעלה ומטה (ו'יט').
חלק II - הבטחת ה' לנצחיות שושלת מלכי דוד (כ'לח').
חלק III - הפרת ההבטחה ומשבר היחסים (לט'מו').
חלק IV - התחינה לקיים חסדים ראשונים (מז'גב)¹²
סיום - חתימה בברכת ה': "ברוך ה' לעולם" (פסוק נ"ג).

נוסף על המערך המגובש במישור התוכן, שבו ההימנון, החזון והקינה משלימים זה את זה ומהווים בכפיפה אחת מזמור אחד ואחיד מן היפים מבין ק"ן המזמורים של תהילים ואין צורך לגרוס קטעי וקטעי קטעים עפ"י תבחינים זאנריים בלבד, אלא יותר עפ"י הכוליות של המזמור, היינו קריאה בתוך הדברים של המילים, הביטויים, הצירופים, הפסוקים והחלקים וכל מה שביניהם. קריאה מעין זו יכולה להכניסנו בסוד המחבר (הקומפוזיציה) וביאורו של המזמור, קודם כל מתוך עצמו - עשוי להצביע על הזיקה בין חלקיו השונים.

1. החזרה על ביטוי או מילה - רפיטציה כעקרון מבני

מבנהו של המזמור מגובש גם כן מתוך עצמו ע"י הרפיטציה, כלומר החזרה על צירוף או ביטוי או מילה שמהווה מלבד הדגשה של המישור התימטי, גם אמצעי תלכיד של רכיבי המזמור, במזמורנו: חסד ואמונה ואמת חוזרים ונישנים בין חלקי המזמור מתחילתו ועד סופו. בפסוק ב':

חסדי ה' לעולם אשרה
לדור דור אודיע אמונתך

פרוק הצירוף חסד ואמת שהם וריאנטות של הצירוף אמת ואמונה ומעמידות כאן תיקבולת של:

12. אפשר למזג בין החלקים השלישי והרביעי לחטיבה מורחבת אחת שעניינה העיקרי, קובלנה על אשר עשה ה' למלך מבית דוד או למלכות בית דוד ואף לאומה כולה.

חסד אשירה
אודיע אמונה

בפסוק ג' בתקבולת משלימה אנו מוצאים:

עולם חסד יבנה
שמים תכין אמונתך בהם

ואותה אמונה חוזרת ונשנית בפסוקים ו' ט' וגם בטבורו של
ההימנון - שלטונו של ה' בעולמו מתואר באמצעות המידות: החסד
והאמת, הצדק והמשפט וכך אנו קוראים בפסוק טו':

צדק ומשפט - מכון כסאך
חסד ואמת - יקדמו פניך

והמילים "חסד ואמת" הולכות ומשתזרות גם לחלק השני, שבו
הבטחת ה' לנצחיות השושלת של מלכי בית דוד, כך בפסוק כה:
"ואמונתי וחסדי עמו"...

וכך גם בהמשכו של החזון על דוד בפסוק כט':

"לעולם אשמור לו חסדי / ובריתי נאמנת לו".

וכך גם קרוב לחתימתו של החזון בפסוק לד':

וחסדי לא אפיר מעמו
ולא אשקר באמונתו

ובפסוק ל"ח, שהוא חתימתו של החזון, מהווה הירח בדרך
הפרסונופיקציה (האנשה), עד נאמן - הקיים לעד ומצביע על נאמנות
שבועת ה' לדוד, שכסא מלכותו יהיה נאמן לעולם ועד.

גם בחלקו האחרון של המזמור, בחטיבת הזעקה, אנו פוגשים שוב
את הצמד חסד ואמונה, כך בפסוק נ':

איה חסדיך הראשונים
(אשר) נשבעת לדוד באמונתך ?

מתוך אמונה שלימה בחסדי ה' הראשונים, שהקב"ה הבטיח וגם קיים בימים עברו, פורץ המשורר בשאלה זועקת בהווה המכוער: "איה חסדיך?" איש אמונה העומד מול קונו ומזכיר לו את התחייבותו לקיים את חסדו עם בית דוד לעולם. אותו ה' שכולו חסד ואמת, הוא אותו ה' שברא עולמו בחסד ובאמת, הוא אותו ה' שמנהיגו בחסד ובאמת - הוא אותו ה' ש"נתבע" עכשיו להשיב לדוד ולעמו את החסד והאמת בתקופה אכזרית, שבה נהרסה נחלתו של המלך, והאל הסתיר ממנו ומעמו את חסדו ואמיתו.

2. המספר שבע - כעקרון מבני

בקריאה קשובה נמנה ונמצא תבנית טיפוסית החוזרת על עצמה של המספר שבע (מסורתי מאוד). זהו דגם מספרי השכיח בתנ"ך בדרכים שונות¹³ ובמזמורנו יכול להוות תבנית בחישובו של המזמור מבחינה ארכיטקטונית, שחלקיו השונים קשורים זה בזה בצורות שונות ובכללם הרפיטציה על מילה או ביטוי ובכללם תבנית המנייה עפ"י עקרון השבע, כתוספת לתפקוד אחידותו של המזמור, רוצה לאמר שאף מעקרון זה אין להסיח את הדעת ולכן השבע שלפנינו מהווה גורם נוסף בעיצובו של המזמור בכבלי סגנון פואטי מוסכם, כך התיבות חסד ואמת ואמונה לצד התיבות ברית ושבועה, מחושקת סביב העקרון הטיפולוגי של המספר שבע המציין את שלמות השגחת הקל בעולמו והתיבות הללו מהוות לא רק כמילה מנחה אלא גם כאמצעי בצורת פזמון חוזר.

שבע פעמים חוזרת המילה חסד¹⁴

שבע פעמים חוזרת המילה אמונה¹⁵

שבע פעמים חוזרת המילה ברית/שבועה¹⁶

13. מאיר וייס, מקראות כוונתם, עמ' 21 - 23 ושיים לב להערה מס' 27 בעמ' 22 ולהערה מס' 31 בעמ' 23.

14. בפסוקים: ב', ג', טו', כה', כט', לד', נ'.

15. בפסוקים: ב', ג', ו', ט', כה', לד', נ'.

16. 4 פעמים ברית: ד', כט', לה', מי ושלוש פעמים שבועה: ד', לו', נ'.

שבע פעמים חוזרת הפניה לקב"ה בלשון אתה¹⁷
 שוב מסקנתנו היא אחת, כי ניתן לראות את מזמורנו על כל חלקיו
 כיצירה אחת ולמעשה כבר בפתיחתו של הפרק, נרמזו באומנות
 מסוגנת עיקרי הנושאים של המזמור ובהמשך הם יפורטו ויתפתחו
 בכל מיני דרכים. מבחינה זו, הפתיחה של המזמור מהווה עקרון
 אכספוזיציוני¹⁸ כמו בזאנר הדרמה או במוסיקה (הקלאסית), אולם
 נקדים עיוננו בכותרת.

3. על הכותרת "משכיל לאיתן האזרחי"

לרב מזמורי תהילים יש כותרת בפתיחתם - וזו נקראת "כתובת
 המזמור". במזמורנו כותרת מורכבת משני חלקים: 1 משכיל 2 לאיתן
 האזרחי. המונח משכיל מופיע בתהילים בארבעה עשר מזמורים¹⁹. יש
 החושבים שכונת המושג להצביע על מזמור שתכליתו ללמד מוסר
 השכל. חלק שני של הכותרת "לאיתן האזרחי" משמעות למ"ד היחס
 שלפני השם כפולה. אפשר שהכוונה מזמור, שחיברו איתן ואפשר
 שהכוונה מזמור שנתחבר לכבוד איתן. על זהותו של איתן האזרחי
 קיימות ידיעות שונות המובאות בפרושו של עמוס חכם לפסוק א. יש
 שיחסוהו לזרח בן יהודה (עפ"י דבה"א, ב', ו') ויש שיחסוהו לאיתן
 אחר (הנזכר במלכים א', ה', יא') וחז"ל דרשו, שאיתן האזרחי הוא
 אברהם אבינו²⁰.

הכותרת של המזמור הינה בבחינת מסגרת כללית למזמור כולו,
 אולם מבחינת התוכן, המזמור מתחיל מפסוק ב'. כבר הראינו,
 שפתיחת המזמור היא בפסוקים ב'ה' ובתוכה מנוסחת מגמתו
 העיקרית. מבחינה זו עיוננו יוסב עכשיו על האכספוזיציה.

17. פעמיים בפסוק י', יא', יב', יג', יח', לט' (פעם במובאה בפס' כח').

18. ועל האכספוזיציה נפרט בהמשך.

19. ראה בהרחבה במבוא הגדול של עמוס חכם לתהילים, כרך ב' עמוד ה-ט.

20. בהרחבה ראה דרשת חז"ל במסכת בבא בתרא דף יד' עב' ודף טו' עא'.

4. ההיצג (האכספוזיציה) א'-ה'

חמשת פסוקי הפתיחה מנוסחים באמצעות אמירות כלליות, המבטאות את הביטחון בבורא, את שבחו ובהם גם רמזים לתלונה שתפתח בהמשך. בפסוק ב' הצהרת אמונים:

"חסדי ה' עולם אשירה
לדור ודור אודיע אמונתך בפי".

הצהרת אמונים כזו, תתרחב בחלק 1 (פסוקים ו'-יט').

כמו כן, כבר בפסוקי הפתיחה אנו מוצאים את המילים "חסד" ו"אמונה", המשמשות כמלים מנחות. בפסוק ג' של הפתיחה:

"כי אמרתי עולם חסד יבנה"

הלשון "כי אמרתי" בלשון עבר (אולי) רמז דק לביטול ההבטחה המתוארת בחלק 3 (פסוקים לט'-מו'), לעומת זאת פסוק ד' הוא ציטוט דברי ה':

"כרתי ברית לכחירי
נשבעתי לדוד עבדי"

שיטת הציטוט באה להדגיש את התחייבות ה' כלפי ישראל בחירו ובריתו הניצחית עם דוד, שמתוארת מפסוק כ"א ואילך. נמצאנו למדים, כי האכספוזיציה מכילה את מגמתו העיקרית של המזמור ורומזת לעניינים שיפורטו בהמשך והקשרים מתבטאים גם במישור הלקסיכאלי עולם-עולם (ב'-ג'), יבנה-בניתי (ג'-ה'), תכין-אכין (שם). מכאן ואילך נתמקד במבחר פסוקים בכל חטיבה וחטיבה שבמזמור.

פרק ד' - חטיבת ההימנון (ו'-יט')

שלטונו של הבורא מתבטא גם במידות הצדק והמשפט ובמידות החסד והאמת (פס' טו'). ההתפעלות היא מכל הקוסמוס, גם מלאכי מעלה מתפעלים מן היצירה האלוקית.

"וידדו שמים פלאך ה'
אף אמונתך בקהל קדושים" (פס' ו).

יתכן שהביטוי "קהל קדושים" משמעו אנשים יראי ה' ואז לפנינו השבח מלמעלה למטה, זה מול זה בשמים יפארו פלאך וכן על הארץ יפארוך. ובפסוק ד':

"כי מי בשחק יעריך לה'
דמה לה' בבני אלים".

לפנינו שאלה רטורית שתכליתה להדגיש, שלא ניתן לדמות אף לא אחד מן הכוחות העליונים לקב"ה. מוטיב זה מופיע במקומות שונים וכך גם בלשונו של ישעיהו מ' יח':

"ואל מי תדמיון אל
ומה דמות תערכו לו".

במסגרת ההמנון מתוארת האדרת כוחו ורוממותו של הקב"ה בשרשרת שמות תואר, כך בפסוקים ח-ט: "אל נערץ ונורא וחסין. המשורר מדגיש את רוממות הקל, השולט והשופט בעולמו. שליטתו מתבטאת גם בציורים מיוחדים המתארים שרידי מיתוס מלחמת הקל בשרו של ים, בפסוקים י"ט-טו".

1. שלטון הבורא בעולמו

אתה²¹ מושל בנאות הים / כשוא גליו אתה תשבחם
אתה דכאת כחלל רהב / בזרוע עוז פורת אויבך
לך שמים אף לך ארץ / תבל ומלאה אתה יסדתם
צפון וימין אתה בראתם / תבור וחרכמן כשמך ירעו

כאמור, בקונטקסט של השירה ההמנונית נראה לעיתים, כי עליונות הבורא מומחשת בציור ממשלתו בכל איתני הטבע, בכללם

21. לחזרה של לשון "אתה" ראה דברינו במבוא למזמור ולתוכנו.

פני מזמור פ"ם בתהילים

ביום וביצוריו ובפרט ב"רהב", ב"לוייתן" וב"תנין" וכיו"ב²².

חזיל מכנים זאת מלחמת הקל בשרו של ים. האלוקים מתואר כשולט על יצירי הים המורדים ואף הכינוי בפסוק הקודם 'ה' אלוקי צבאות', רומז לאופי המלחמתי ויותר מזה, הוא בורא את הכל

"לך שמים אף לך ארץ / תבל ומלואה אתה יסרתם".

יש לשים לב גם למבנה התחבירי בתבנית של משפט ייחוד:

"תבל ומלואה - אתה יסרתם".

בהשוואה למזמור כ"ד א' ב':

"לה' הארץ ומלואה / תבל ויושבי בה"

"כי הוא על ימים יסדה / ועל נהרות יכוננה".

כבר בעבר הקב"ה דיכא את ה"רהב" - כינוי למצרים או כינוי לכוחות עוינים ובוזרוע עוזו הקל השמיד את כל אויביו.

גם פסוק יג' בנוי במבנה של משפט ייחוד (צפון וימין = חלק ייחוד).

רוב המפרשים מצביעים כאן על שלטון הקל במרחבים מן הצפון אל הדרום (ימין) וראה לשונו של אבן עזרא על אתר.

הנה מול עוצמתו של הקל בפסוקים וי"ד' בסופו של חלק זה, מסיים המשורר בהדגשת מידותיו המוסריות של הקל, שבהן הוא מנווט את שלטונו בבריאה: על הצדק על המשפט, על החסד ועל האמת.

"צדק ומשפט מכון כסאך"

חסד ואמת יקדמו פניך" (פס' טו').

המידות כאן מואנשות בבחינת משרתים מלכו של עולם ובחתימתו

²². ראה בהרחבה, מאמרו של מאיר ארזי, היש במקרא שרידי מיתוס ימי? עמ' 188 ואילך.

של חלק זה, הזכיר את כסא הכבוד "מכון כסאך", כנגד הסיום שראינו בפתיחתו של המזמור, בהבטחה לכונן כסאו של המלך דוד: "ובניתי לדור ודור כסאך" (פס' ה').

כנגד כסא ה' שבהימנון, כסאו של המלך דוד - בכך מובטח הנצח שבמלכות. שכסאו של דוד יהיה נצחי כמו כסאו של ה' בשמים (הנצחיים).

מכאן לברית ניצחית.

פרק ה' - הבריתות

1. הברית בין הבורא לבין העם והמלך (טז'-לח')

ברית זו חשובה בפרט משום שהיא עשויה לפרסם את אלוקותו יתברך, עם האמון להריע לבוראו ובכך לפרסם את מלכותו בעולם. על עם כזה מכריז המשורר:

"אשרי העם ידעי תרועה
ה' באור פניך יהלכך".

המלכת הקב"ה (כפי שמריעים למלך בשעת הכרתו), מתוארת בהרחבה בפרק מ"ז שבתהילים. במזמורנו, העם מתהלך לפני האלוקים וזה שבחם של ישראל - הנוהרים אחרי ה' ולא אחרי האלילים. פסוק יח' מנמק את הנהירה:

"כי תפארת עזמו אתה
וכרצונך תרים קרננו" (תהים קר').

תיאור הבורא במידת התפארת, ר"ל היותו שגיב, חזק וגבוה כמו פירותיו של האילן, הכל שואף למעלה, תמונת הקרן היא פיתוחו של הציור "יודעי תרועה". המושגים שזורים זה בזה כמטאפורה פיוטית "כי לה' מגיננו / ולקדוש ישראל מלכנו" (פס' יט').

פסוק זה הינו הצג אופי, הטרם המבשר ברית נוספת בין ה' לבין

המלך וכך בפסוקים כ'-לח: רצוי להשוות ברית זו עם הכתוב בשמואל ב' יב-טז' והבטחת ה' לבית דוד מובאת גם בדיהא' יז', אולם היקפו של חיבור זה אינו מאפשר לנו להיכנס לעיון משווה, עם זאת נציין כי החזרה על נושא זה בפרקים שונים הן במקרא והן בין מזמורי תהילים, כגון ב', יח', מה', קא', קי', קלב' ועוד מזמורים, שחלקם בענייני המלך, הרי ברובם ככולם המשורר מזכיר כביכול לאלוקי האמת והחסד את הבטחותיו להאיר פניו אל המלך ואל עמו. בפסוק כ' למשל, המבט מופנה אחורה ע"י התיבה "אז", כלומר לפנים, פעם, בימי קדם.

"או דברת בחזון לחסידך".

המשכם של דברים כאמור - מבוסס על חזון הנביא. בשני המקומות מתוארת התחייבות ה' לנצחיות שושלת בית דוד ועם זאת העם ייענש אם הוא יפר את בריתו עם אלוקיו ואותו גמול נכון לגבי המלך. גורלו של המלך הוא גורל עמו. אם המלך שומר על הברית שכרת (בפסוק כג')

לא ישיא אויב בו
ובן עולה לא יענו

בתבנית של תקבולת נרדפת ובהקבלה בתצלובת, מבטיח הקל למלך, שהאויב לא יתגבר עליו, כלומר האויב לא יהיה לו כנושה.

פרשנים אחדים מפרשים "ישיא" מלשון שואה והרס וכמוהו במזמור עח יח' "היפלתם למשואות" - חורבנות וכך גם פסוק כד' מעוצב בתקבולת מוצלבת.

וכתותי מפני צריו
ומשנאיו אגוף

תבנית כמעט זהה ראינו בדברים לב' מא': נצחונות מלכות דוד מתבטאים גם בעוצמת שלטונו במרחבים, כגון פס' כו': "זשמתי בים ידו. היד כאן מיטונימיה למשטרו של המלך, שיגיע עד כרכי הים. כשם שהאלוקים, שליטתו מתוארת בסמלים: זרוע, יד, ימין (יא, יד),

כך הקל מאציל על המלך ומחזק את ידו ואת ימינו.

כך היא מערכת היחסים האינטימית²³ בין המלך לבין אלוהיו בפסוקים כו'-כח':

"הוא יקראני אבי אתה. . .

אף אני בכור אתנהו".

דוד המלך נחשב כבנו הבכור של ה' ובין שאר מלכי העולם דוד הוא "עליון למלכי ארץ". כמו מעמדו של הבכור בתוך השושלת המשפחתית - מבעים כאלה מבטאים "חלום זוהר של מלכות עולם"²⁴. מלכות עולם שהיא נצחית, כמו השמים הניצחיים וכך אנו קוראים בפסוק ל':

"ושמתי לעד זרעו / וכסאו כימי שמים".

קשה שלא להבחין באסוציאציה ללשון ההימנון לבורא: "לך שמים אף לך ארץ" (יב') וכן באסוציאציה ללשון היצג: "שמים תכין אמונתך בהם" (ד). הניצחיות אינה מובעת רק בסימליות השמים הניצחיים. אלא גם בלשון ההצהרה שבהיצג בפסוק ה' "עד עולם אכין זרעך" / "ובנתי לדור ודור כסאך"²⁵. אולם רצף של ניצחיות המלכות תלויים במידה רבה גם בהתנהגותו של המלך ושל עמו ועל כך בפסוקים לא'-לג'.

2. התנאים לקיומה הרצוף של המלכות

"אם יעזבו בניו תורת

ובמשפטי לא ילכו

אם חוקתי יחללו

ומצוותי לא ישמרו".

23. השווה לחזון נתן בשמואל ב' ז' יד' וראה גם בתהילים פרק ב' ז'.

24. קויפמן, תולדות האמונה, כרך ב', ספר ב', עמוד 515.

25. לשון דומה מצאנו בחזונו של נתן בשמואל ב' ז' יג'.

הברית אומנם קיימת לעולם, אך היא עלולה להיות מחוללת - אם יבזו את משפטי ה' ואת חוקותיו יחללו. מבחינה תחבירית פסוקים לא' - לב' שברישא הרי הם פסוקים מחוברים ולמעשה המשפט העיקרי יבוא בסיפא, בפסוק לג' - שהינו כתשובה לפסוקי התנאי שברישא:

"ופקדתי בשבט פשעם
ובנגעים עוונם"²⁶.

אומנם הם יוכו בשבט - הוא מקל החובלים, סמל העונש²⁷, אבל ההצלפה היא זמנית בלבד. ההכאה הינה במקל רוצה לומר, מכה זמנית ואין בכך ניתוק תמידי של הברית, אדרבא הברית ניצחית, ההכאה באה לשמר את הברית או להזכירה - כי זו מובטחת לעולם, על כך אנו קוראים בהמשך, בפסוקים לד'-לה':

"וחסדי לא אפיר מעמו".

ה-ו' שבראש הפסוק אינה מן ההמשך, כלומר אינה וו' החיבור, אלא זו וו' הניגוד ומשמעותה "אבל, אולם, אך". לפנינו השוואה של עימות: "בניו יעזבו תורת". . חוקותיי יחללו" - אולם לעומת זאת אני 'חסדי לא אפיר מעמו". בחילול הברית ראינו ארבע לשונות של סטיה מדרכי הקל ותורתו, אולם ממולן ארבע לשונות של נאמנות מצד הקל - בקיום בריתו שהבטיח לדוד:

לא אפיר
לא אשקר
לא אחלל
לא אשנה

הנאמנות מועצמת הן ע"י הריפיטציה והן ע"י התקבולת הכיאסטית בין הפסוקים - המבטאים ברית עבותה. כך דרכו של משורר פייטן, להוציא מבעי שירה אלוקית (אומנותית), שבה תוכן וצורה מפארים זה

26. השווה דברי נתן (שם, יד').

27. ראה למשמעותו בזכריה יא' ז'.

את זה ומשולבים זה בזה וכך גם לשונות הדימויים והציורים, כגון פסוק ל"ח:

"כירח יבן עולם
ועד בשחק נאמן - סלה".

המתח בין מלכות הקב"ה הניצחית, הקוסמית, לבין מלכות דוד שרציפותה תלוי במימד האמונה המוסרי - נסגר כאן בתמונת הירח התלוי ועומד לנצח, לרמוז על ברית הנצח ואף השמים והשחק נצחיים. בזאת מסתיים חלקו השני של מזמורנו: כשם שהירח ניצחי כך ברית ה' עם דוד היא ניצחית ועדים לכך הירח והשמים הניצחיים²⁸.

עפ"י שני העדים, תקוים ותעמוד לנצח הברית.

החלק השני של מזמורנו - הבטחת ה' לניצחיות שושלת מלכי דוד, מסתיים כמו האכספוזיציה במילה "סלה" - שמשמשת למשורר - הפייטן מעבר קיצוני לחלקו הכואב והקינתי של המזמור - לעומת החזון המפואר, הרי חלקו האחרון של המזמור מתאר בצורה ניגודית את ההווה המכוער והניגוד הזה מבטא בחריפות את הפער בין החזון לבין המציאות והוא גם קונטרסט חריף להימנן הגדול.

3. הפרת ההבטחה ומשבר היחסים (לט'-מו')

ועקתו של המשורר לבורא מתחלקת לשני סעיפים עיקריים:

בפסוקים לט'-מו': ביטול ההבטחה והתחינה לקיימה - מבחינה ספרותית כזאנר הקינה.

בפסוקים מז'-נב': עד מתי ה' תסתתר - מבחינה ספרותית כזאנר התחינה.

בשני החלקים, קינה חריפה על גורל בית דוד, על המפלה שנחל

28. יש אפשרות, שהצירוף "עד השחק" הוא כנוי חוזר לירח, מכל מקום הן הירח והן מקומו בשחק - שניהם עדים לנצח שבברית המלך ואלוקיו.

אחד המלכים משושלת בית דוד ועל השימחה שאחזה באויבי המלך. אולם, למרות המצב הקשה מקווה המשורר, שזהו זעם זמני, כמו אותן מכות בשבט, במקל שמייסרים בו את החוטא, אך בסופו של דבר המכות תחלופנה, הברית לא תופר וה' עוד יחזור להגן על עמו ועל מלכו - רק עוצמתה של השאלה היא בזעקתה התהומית - עד מתי?

לאחר שהמשורר הרחיב לשון בשבח הבורא והנהגתו את עולמו ולאחר שהזכיר את שתי הבריתות: ברית ה' עם ישראל (טז', יט') וברית ה' עם המלך (כ'-לט') ובצידן גם הזכיר את העונשים שיבואו על המלך ועל עמו, אחרי כל זאת, הזעקה מובלטת בהראותו את התהפכות היוצרות, השבח וההימנון וההסתמכות על הברית - הופכים פתאום לשירה יתומה ואבלה. בקינתו המשורר משתמש גם באותן מילים ששיבח לבוראו כגון י-יח': "אתה מושל ביס... אתה תשבחם... אתה דיכאת... אתה יסדתם... אתה בראתם... תפארת עוזמו אתה... אבי אתה..."

הנה כנגד שבעה שבחי "אתה", פתאום שינוי קיצוני באוירה: "אתה זנחת ותמאס". פתיחת הזעקה בור' הניגוד: אתה ה' שהבטחת ונשבעת בשמך הקדוש - אבל אתה הוא גם שזנחת והבאת עלינו מציאות כה עגומה. על כן מביא המשורר - הפייטן, שרשרת של פעלים, היוצרים רושם של הרס מוחלט: "זנחת, ותמאס, התעברת, נארת, חיללת, פרצת, שמת, מחיתה, הרימות ימין צריו, השמחת איביו, תשיב צור חרבו, השבת, מיגרת, הקצרת ימי עלומיו, העטית נושה, תסתר לנצח, תבער כמו אש". במסגרת של תשעה פסוקים קצרים - מתרוצצים עשרים פעלים המבטאים את הדינמיות של ההרס ואת קובלנות המשורר על אי קיום ההבטחה.

מכאן אנו יכולים להבין לרחשי ליבו של אותו חסיד, שראב"ע מביאו בתחילת פירושו למזמורנו: "היה בספרד חכם גדול וחסיד, וזה המזמור היה עליו קשה, ולא היה קורא אותו, ולא היה יכול לשמוע, בעבור כי זה המשורר ידבר כנגד השם הנכבד קשות". כמו כן הרד"ק, בפירושו לפסוק ל"ט מציינ: "רבים תמדהו על זה המשורר, איך דיבר

כנגד הקל כדברים האלה... אבל הרד"ק מנסה להסביר את דברי המזמור על צפיה ארוכה, כמו בגלות "עד כמעט נואשו מן הגאולה, ואמר המשורר דרך תמיה, איך יהיה" ובהמשך מביא הרד"ק, כיצד רועי האומה עמדו מול בוראם ותבעו עלבונם כמו תפילות משה בשמות לב' יג' וכמו ישעיהו בסג' יז' וכמוהו אליהו במלאכי יח' לז'. כולם דיברו בלשון בני אדם כואבים ובלשונו של רד"ק: "לא אמרו אלא על דרך דמיון".

יש להבין את הדברים כגישת קדמונינו - שהשיחה נובעת מתוך יחסי קירבה גדולים אל ה', מתוך אינטימיות מיוחדת, כמו בן לפני אביו ("אף אני בכור אתנהו"), ולכן ראשיתו של המזמור, פתיחה משבחת את הבורא בכל מקרה פס' כ"ח. לכן תיאור נפלאותיו ולכן שבחיו המעידים כאלף עדים על דבקות בקל ואח"כ המעבר לתלונה ולבקשה.

מכאן, שתלונות אינן מתוך פקפוק, אלא מתוך כאב, שהחזון עדיין לא התממש. כזה דיבורו אל אלוקיו, גם בסיטואציה קשה בחינת עמידתו של אברהם אבינו ע"ה, אביר האמונה, שזעק: "השופט כל הארץ לא יעשה משפט".

מה היתה אותה שואה ששימשה גורם חריף לחיבורה של קינה מעין זו? כבר הדגשנו (בסעיף זמנו של המזמור), אין לכך שום רמז בפרקנו וזאת בעיקר מפני שהדברים ערוכים בלשון כללית. אומנם משתקפת כאן מפלה גמורה של מלך ושל עמו - מיגורו של המלך מסכן גם את קיומו של העם, אך מתי היה כדבר הזה במשך כל 400 שנות שלטונם של מלכי בית דוד - איננו יכולים לקבוע. שרשרת השערות שונות הועלו כדי להצביע על תקופות שונות - אך כולן קלושות, רופסות ואינן מתיישבות על ההיגיון. שוב נחזור ונדגיש, כל זאת משום שמזמורי תהילים שאמר דוד בספרו: "כנגדו וכנגד כל ישראל וכנגד

כל העיתים²⁹.

מכאן שכל מזמור תהילמי הוצרך לשעתו - כשמגמת פניו מופנית אל העתיד, כדי שיוצרך לכל הדורות ומכאן לאופים הכללי של מזמורי תהילים³⁰.

בקינתו משתמש המשורר במילים אופיניות לסוגת הקינה, כגון בפסוק לט':

"ואתה זנחת ותמאם
התעברת עם משיחך".

כמו במזמור מד': "זנחת ותכלימנו ולא תצא בצבאותינו", שגם הוא מזמור קינה לאומית. הבורא, שהוא מגינו של העם, פתאום מסיר את הגנתו וזו משמעותו של "ותמאס" - הפסקת לאהוב את מי שפעם רצית בו³¹.

בניגוד מוחלט לפסוק ד': "כרתי ברית לבחירי"

ובניגוד מוחלט לפסוק כא': "מצאתי דוד עבדי".

מכאן גם המשמעות של הפועל "נארת" נ-א-ר בבנין פיעל.

בפסוק מ' המשורר ממחיש את השחתת הברית (ראה ראב"ע). אחר-כך המשורר מתאר בפסוקים מ'-מא' הרס מוחשי, שדוגמתו ראינו בקינה אחרת במזמור פ' יג', פריצת הגדרות הינה בניגוד גמור לברית שבחזון שבו הובטח: "לא ישיא אויב בו" (פס' כג'). רוצה לומר, לא יהיה לשממה עפ"י משוואות במזמורים: עג' פס' יח, וב-עד' פסוק ד'. כמו כן הכתוב: "היה חרפה לשכניו", גם הוא בניגוד גמור ללשון ההבטחה שבחזון: "וכתותי מפניו צריו" (כד') או להבטחה בפסוק כח: "אתנהו

29. שוחר טוב לתחילתו של מזמור י"ח, וראה גם שיי עגנון, ספר סופר וסיפור, עמוד כ"א.

30. להשערות היסטוריות שונות לפרקנו, ראה דעת מקרא למזמורנו, הערה 65 ובפירוט רב במאמרו של ש. סגל עמ' 156.

31. השווה מגילת הקינות, איכה ב' ז' ופרק ג' יז' לאי.

עליון למלכי ארץ. כך אנו הולכים ורואים את מערכת הקשרים הן בתוכן, הן בלשון והן בסגנון. הנה גם פס' מג' בנוי על פי אדני החזוי / שקדם לקינה:

"הרימות ימין צריו
השמחת כל אויביו".

הרד"ק על אתר מצביע על הקונטרסט: "וזהו הפך מפסוק, אף זרועי תאמצנו" (כב.). בה בשעה, שבברית עם המלך הובטח לו שלטון רחב על פני ממלכות, שלטון יציב ובטוח - עכשיו המלך הובס, ארצו נבזזה ותרועת הניצחון מושמעת בקרב מחנות האויבים: "השמחת כל אויביו", בניגוד לפסוק י"ז: "בשמך יגילון כל היום" וכעת בהווה, הגילה נהפכה לפרץ ולצווחה, למחיתה ולחרפה וכל זאת משום שימין ה' - שהיא ביטוי לעוצמתה (יד), עתה לא עמדה לימינו של המלך. אותו כסא מלכות³², הנהו עתה מושפל ארצה. כך בפסוק מה': "וכסאו לארץ מגרת".

אריכות ימים במסגרת מלוכה רבת שנים: "עד עולם... לדור ודור". (פס' ה'), הפכו במסגרת הקינה, לקיצור שנות המלך: "הקצרת ימי עלומיו" (פס' מו') ואחר"כ להפסקה ארוכה של המלכות: "העטית עליו בושה-סלה". סיום הקינה מתבטא בחיבה סלה, המסמלת כניראה הפסקה על פי רב בסופי חלקים שונים של המזמור המסוים³³. רד"ק מפרשו עפ"י שורש ס-ל-ל, שעניינו הגבהה והרמה ולכן לדעתו זו הוראה מסיקאלית להרים קול ואולי לציון של סיום קטע ומכאן המעבר לסימו של המזמור בסוגת התחינה.

32. ראה פסוקים ה', ל', לז'.

33. המונח "סלה" בא 71 פעמים בתהילים ושלוש פעמים בחבקוק ג'. משמעותו של המונח מעורפלת. התרגום הארמי מתרגמו "לעולם" "לנצח".

פרק ו' - התחינה

1. תפילה לקיום חסדי ה' הראשונים (מז' - נב')

"עד מה ה' חסתר לנצח

תבעיר כמו אש חמתך".

המבע "עד מה" (=עד מתי), אופיני למזמורי התחינה, כגון במזמור ו-ד: "ואתה ה' עד מתי" וכן נוכל לראות בקינות מקבילות, כגון במזמור עט' ה': "עד מה ה' תאנף לנצח" ובלשון דומה במזמור עד' י': "עד מתי אלוקים יחרף צר"? או במזמור פ' י', ה': "עד מתי עשנת בתפילת עמך"? וכל הקורא במזמורנו בקריאה קשובה, נזכר בוודאי כי בלשון הזעקה "עד מה" מהדהדת קולה של ההצהרה, שהופיעה באכספוזיציה "עד עולם אכין כסאך" (ה). כמו כן בין ההצהרה לבין הזעקה מודגשת השאלה עד מה - עד מתי - עד אנה (יג' ב'-ג').

מתברר לנו, כי למרות המצב הקשה, הרי הפייטן - המשורר מקווה, כי הסתר הפנים הוא זמני, עד לתקופה שהבורא יחדש פניו כבימים ראשונים, עכשיו הסתר פנים הוא פרי זעם זמני בלבד.

מכאן אולי נוכל להבין את סמכות הפרשיות של מזמור פ"ט למזמור התוכף, מזמור צ', שבו המשורר מתחנן "שובה ה' עד מתי".

איש אמונה, שאמונתו בבוראו תמידית ובתוך הרהוריו - על קוצר חיי האדם:

"מי גבר ויחיה

ולא יראה מות

ימלט נפשו מיד שאול סלה".

בנימה פייסנית מאוד, תוך השתפכות נפש כנועה, מודע האדם המתפלל לאפסותו ולכן כל מאווייו פונים אל ההגשמה ולכן השאלה המאבת "על מה שווא בראת כל בני אדם", אין שום תכלית לחיי המאמן, לחיי האדם - ללא הארת פני אלוקים בוראו. שירת חייו של

האדם יכולה להיות ממומשת כאשר בוראו משפיע עליו את חסדו - כפי שקראנו בפתחתו של המזמור: "חסדי ה' עולם אשירה", רל לעולם אשיר, כאשר "כי לעולם חסדו" ולכן המשורר - הפייטן, כשם שפתח בברכה, כך הוא מסיים המזמור שלו בסיום מעין הפתיחה, סיום מעגלו בחתימת המזמור.

פרק ז' - חתימת המזמור

"ברוך ה' לעולם אמן ואמן"³⁴.

פסוק זה משמש הן כחתימתו של מזמור פ"ט בתהילים והן כחתימתו של ספר שלישי של תהילים, מתוך חמשת ספרי תהילים³⁵. הברכה, כחתימתה למזמור כולו, היא בבחינת הצדקת הדין, המתקה.

זו תשובה לחירופיהם של האויבים בפסוקים נ"ב-נב': "חרפת עבדיך (ישראל) אשר חרפו אויביך". עונה המשורר: "ברוך ה' לעולם" - כפתחת המזמור. כאמור, פסוק החתימה מהווה סיום לספר השלישי של תהילים³⁶. דברי שבח כאלה מופיעים שוב בסוף פרקים ע"ב וק"ו³⁷, החותמים בהתאמה את הספר השני והרביעי של ספר תהילים.

-
34. אפשר שהביטוי "אמן ואמן", הינו מענה מקהלתי, כתשובה ללשון הברכה "אמן ואמן".
35. בספר א' 41 פרקים (א-מא'), בספר ב' 31 פרקים (מב-עב'). בספר ג' 17 פרקים (עג-פט'). בספר ד' 17 פרקים (צ-קו'). בספר ה' 44 פרקים (קז-קן). בעלי האגדה מציינים חמשת ספרי תהילים, כנגד חמישה חומשי תורה.
36. נוסחה מעין זו מסיימת גם את ספר ראשון וספר שני שבתהילים וכבר העיר עמוס חכם בסיכומו של מזמורנו, שנוסתאות אלה משמשות בתפקיד כפול, הן כסיום המזמור האחרון שבכל ספר והן כסיום הספר של תהילים.
37. בסידור התפילה נאמרים כל פסוקי השבח הללו בסוף פסוקי דזימרא שבתפילת שחרית.

סוף דבר

יש גישות שונות בפרשנות, כגון גישה היסטורית, גישה מדעית, גישה פילולוגית, גישה ארכיאולוגית ועוד. כמובן, שבכל עמדה פרשנית משתלבות כמה גישות.

הפרשנות היא תוצר נאמנות מצד אחד לטקסט ומצד שני התמודדות אתו.

הנוסח המסור בידנו יש לו אופי מסוים, שהוא מזמין להסתכלות עמוקה יותר, הטקסט מלא סמלים וחשיפתם של הסמלים פותח בפנינו עולמות.

במאמר זה פרשנו את הטקסט בהתאם לפרשנות המסורתית, המנסה ליישב את הסתירות במידת האפשר. דיברה התורה בלשון בני אדם ולא רק מבחינה לשונית, תחבירית או מבחינה חברתית, אלא גם בלשון מחשבת בני אדם, להשתדל להבין את לשון המושגים הקדמונים של מקבלי התורה.

המסר נצחי והוא חבוי בין קרביו של המקרא.

לעיל ניסיתי להראות את המחבר הארכיטקטוני של מזמור פ"ט בתהילים. ראינו פרק מגובש במבנהו, ביחסים בין חלקיו, בלשונו, בסגנונו וברעיונותיו המשתלבים זה בזה והפותחים אפיקים חדשים לעיון נוסף. יתכן שחלק מהפרושים מזמינים את הקורא להמשיך לעיין בהם ועל אדני מליצותיו של המשורר - הפייטן בפסוקים טז-יז נסיים בזאת: אשרי העם יודעי מקרא ופירושו, אשר באור פני ה' יהלכון - ובשמו יגילו כל היום.

ביבליוגרפיה

1. מאמרים וספרים:

- ארזי, מאיר - היש שרידי מיתוס ימי, מתוך יד למאיר ארזי, בהוצאת המשפחה ע"י אייר הוצאה לאור, ת"א, תשמ"ח.
- ארנד. משה - יסודות בהוראת המקרא, הוצ' אוני בר-אילן, הדפסה שניה, תשנ"ד, 1993.
- ברויאר, מרדכי - להוראת המקרא, ריאיון בתוך דעות, גיליון מס' 1, ניסן תשנ"ח, אפריל 1998.
- וייס, מאיר - מקראות ככוונתם, מוסד ביאליק, ירושלים, תשמ"ח.
- וייס, מאיר - המקרא כדמותו, מהדורה שלישית, מוסד ביאליק, תשמ"ז.
- זקוביץ, יאיר - מבוא לפרשנות פנים מקראית, רכס הוצאה לאור, תשנ"ג.
- חכם, עמוס - פירוש תהילים בסדרת דעת מקרא, מוסד הרב קוק, ירושלים, תשל"ט.
- מלצר, פייבל - פני ספר תהילים, מוסד הרב קוק, תשמ"ג.
- מלמד, עזרא ציון - שלושה עיונים בלשון המקרא, משרד החינוך, אגף החינוך הדתי, תשמ"א.
- נפתלי צבי ברלין (=הנציב) פירושו העמק דבר, בהקדמה לחומש בראשית.
- סגל, שמואל - על תהילים פ"ט, בתוך בית-מקרא ב', אדר ב' תש"ל.
- עגנון, שי - ספר סופר וסיפור, הוצאת שוקן, תשל"ח.
- קויפמן, יחזקאל - תולדות האמונה, כרך ב', ספר ב', תשי"ח.
- רז, חולדה - מזמורי תהילים, הוצאת ש. זק ושות', מהדורה שלישית, ירושלים, 1987.

2. ספרי פירוש על תהילים:

- תהילים - מקראות גדולות
- תהילים - דעת מקרא
- תהילים - עולם התנ"ך
- תהילים - מדרש שוחר טוב
- תהילים - פירוש רד"ק
- תהילים - פירוש ספורנו

מדרש בראשית רבא, מהדורת תיאודור אלבק

נתיבי הגות ואמונה
